

ΟΥΜΠΕΡΤΟ
ΕΚΟ

ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΖΟΝΤΑΣ
ΤΟΝ ΕΧΘΡΟ

ΚΑΙ ΑΛΛΑ
ΠΕΡΙΣΤΑΣΙΑΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: COSTRUIRE IL NEMICO
Από τις Εκδόσεις Bompiani / RCS Libri S.p.A., Μιλάνο 2011

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Κατασκευάζοντας τον εχθρό –
και άλλα περιστασιακά κείμενα**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Umberto Eco

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Έφη Καλλιφατίδη

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Γιώργος Κασαπίδης

ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Γιώργος Παζάλος

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Σταμάτιος Κοτσάτος & ΣΙΑ Ο.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Κωνσταντίνα Παναγιώτου & ΣΙΑ Ο.Ε.

© Bompiani / RCS Libri S.p.A., 2011

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2011

Πρώτη έκδοση: Οκτώβριος 2011, 3.000 αντίτυπα

ISBN 978-960-496-025-5

*Τυπώθηκε σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά
και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.*

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευσή του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.
Έδρα: Τατοΐου 121
144 52 Μεταμόρφωση
Βιβλιοπωλείο: Μαυρομιχάλη 1
106 79 Αθήνα
Τηλ.: 2102804800
Telefax: 2102819550
www.psichogios.gr
e-mail: info@psichogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
Head office: 121, Tatoïou Str.
144 52 Metamorfossi, Greece
Bookstore: 1, Mavromichali Str.
106 79 Athens, Greece
Tel.: 2102804800
Telefax: 2102819550
www.psichogios.gr
e-mail: info@psichogios.gr

ΟΥΜΠΕΡΤΟ ΕΚΟ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΕΧΘΡΟ

ΚΑΙ ΑΛΛΑ
ΠΕΡΙΣΤΑΣΙΑΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Μετάφραση: Έφη Καλλιφατίδη

*Πρόλογος στην ελληνική έκδοση:
Τίτিকা Δημητρούλια*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση	9
Εισαγωγή	19
Κατασκευάζοντας τον εχθρό	23
Απόλυτο και σχετικό	56
Η φλόγα είναι ωραία	90
Θαυμάζοντας θησαυρούς	125
Ξινισμένες απολαύσεις	142
Έμβρυα εκτός παραδείσου	159
Το Gruppo 63, σαράντα χρόνια μετά	172
Hugo, Hélas! Η ποιητική της υπερβολής	211
Veline και σιωπή	255
Φανταστικές αστρονομίες	266
Στη Ρώμη όπως οι Ρωμαίοι	308
Είμαι ο Εντμόν Νταντές!	320
Ο Οδυσσέας μας έλειπε... ..	341
Γιατί το νησί δεν ανακαλύπτεται ποτέ	353
Σκέψεις για το Wikileaks	389

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Έχουν περάσει σχεδόν πενήντα χρόνια από την εποχή που ο Ουμπέρτο Έκο, όπως ο ίδιος περιγράφει στο κείμενο της παρούσας συλλογής του «Το Gruppo 63, σαράντα χρόνια μετά», δεχόταν με υπερηφάνεια την πρόσκληση να συμμετάσχει στις πρωτοποριακές πρωτοβουλίες της εποχής, έγραφε παστίς, στα οποία συνεχίζει να έχει μεγάλη αδυναμία, σε εφημερίδες και περιοδικά, βίωνε τη μεταβολή της συνθήκης του συγγραφέα και του διανοούμενου σε σχέση με τη μεταπολεμική γενιά, επένδυε σε μια εκ των έσω επανάσταση κατά της καθεστηκυίας αισθητικής τάξης και διερευνούσε τα όρια μεταξύ πρωτοπορίας και πειραματισμού. Ένα από τα πιο γοητευτικά κείμενα της συλλογής, η τοποθέτησή του αυτή νοσταλγική αλλά όχι μόνο, αναδημιουργεί την ατμόσφαιρα μιας εποχής και σχεδιάζει τα περιγράμματα μιας πολιτιστικής παρέμβασης με σημαντικό αντίκτυπο σε μian άλλη Ιταλία και σε μian άλλη Ευρώπη, η οποία είχε ήδη διασχίσει το κατώφλι της μαζικής κουλτούρας, αλλά δεν το είχε ακόμη συνειδητοποιήσει. Με την ίδια ακριβώς τεχνική της υπερβολής, την οποία εντοπίζει στην αφήγηση του Βικτόρ Ουγκό, ο Έκο ζωντανεύει την εποχή μέσα από έναν κατακλυσμό ονομάτων και έργων, με ελάχιστα σχόλια, αποδίδοντας τη θερμή, την ένταση, την παραφορά της ζύμωσης αλλά και το βάρος της διαφοράς ανάμεσα στο πρωτοποριακό και στο πειραματι-

κό, ανάμεσα στην ομαδική, ακτιβιστική, σχετικά κανονιστική παρέμβαση και εστίαση στο μεμονωμένο έργο όπως λέει, η οποία θα οδηγήσει και στη διάλυση της ομάδας.

Ελάχιστα χωρίζουν όμως, όπως φαίνεται από τα κείμενα αυτά της τελευταίας δεκαετίας, τον τριαντάχρονο τότε με τον σχεδόν ογδοντάχρονο σήμερα Έκο, τον πρωτοπόρο, ρηξικέλευθο ερευνητή, το φιλόσοφο που θεωρεί τη σημειωτική τον μόνο τρόπο ύπαρξης της φιλοσοφίας στις μέρες μας, τον παρεμβατικό διανοητή και μελετητή της επικοινωνίας, τον μυθιστοριογράφο των παγκόσμιων ευπώλητων. Λογιοσύνη, ευρυμάθεια, περιέργεια που καλύπτει το σύνολο, ει δυνατόν, του επιστητού, ακραία διακειμενικότητα, αγάπη της λίστας, αισθητική της συσσώρευσης και της υπερβολής με στόχο τη συμβολοποίηση και την αυτοαναφορικότητα, αλλά και χιούμορ, καυστικότητα και συνδυασμός του «υψηλού» με το «ταπεινό», του Οβίδιου, του Κικέρωνα και του Σαρτρ με τον Ίαν Φλέμινγκ και τον Τζέιμς Μποντ, της φασιστικής λογοκρισίας με τις «γλάστρες» των πρωινάδικων: ο λόγος του Έκο, ενιαίος και διαρκώς μεταβαλλόμενος, ενώνει τα είδη του λόγου, επιβάλλει την ιδιαιτερότητά του, είτε γράφει για τα Wikileaks είτε για τα Πρωτόκολλα της Σιών και την κατασκευή της Ιστορίας στο τελευταίο –και σκανδαλώδες, όπως αποδείχτηκε, εκ του θέματός του– μυθιστόρημά του, το *Κοιμητήριο της Πράγας*.

Αυτό δε σημαίνει προφανώς ότι η λογοτεχνία και τα μη μυθοπλασιακά, περιστασιακά επιπλέον, κείμενα είναι της ίδιας φύσεως και της ίδιας προθετικότητας. Η κοινότητά τους τέμνεται από τις διαφοροποιητικές συμβάσεις του είδους, τις οποίες ο Έκο μελετά ως επιστήμονας και πραγματώνει ως «νεαρός», όπως λέει, συγγραφέας – αφού ως μυθιστοριογρά-

φος προσήλθε στη λογοτεχνία κοντά στα πενήντα του χρόνια. Έτσι, εδώ έχουμε να κάνουμε με ακόμη μία –έχει προηγηθεί το *Ταξιδεύοντας με ένα σολομό*– συλλογή περιστασιακών κειμένων, ο τίτλος της οποίας, όπως ο ίδιος δηλώνει εξ αρχής, αποβλέπει στον εντυπωσιασμό του αναγνώστη, βάζοντάς μας αμέσως σε σκέψεις: τίνος αναγνώστη, του σύγχρονου, ιστορικού αναγνώστη ή του ιδανικού αναγνώστη στον οποίο αποβλέπει, όπως και ο Ουγκό, στα μυθιστορήματά του; Ποιον ορίζοντα βάζει ο ίδιος για κείμενα που ως περιστασιακά δεν μπορεί παρά να μετέχουν του εφήμερου; Όπως και να έχει, δεν παραλείπει να ορίσει ως περιστασιακό κείμενο το κατά παραγγελία κείμενο, που όμως αποδεικνύεται συχνά πιο γόνιμο από αυτό που γεννιέται αυθόρμητα – εφόσον η παραγγελία λειτουργεί σαν ένα είδος δέσμευσης, όπως αυτές που προσείλκυσαν τον φίλο του Ίταλο Καλβίνο στο Εργαστήρι Δυνητικής Λογοτεχνίας, το γνωστό Ουλίρο, όπως λέει σε κάποιο σημείο, αλλά και τον ίδιο στη μετάφραση των *Ασκήσεων ύφους* του Ρεϊμόν Κενό. Τονίζοντας παράλληλα τα περιθώρια ελευθερίας που προσφέρει στο συγγραφέα η ειδική περίπτωση, αφού δεν οφείλει να είναι πρωτότυπος, αλλά μπορεί να επιδοθεί σε ασκήσεις ύφους, σε «μπαρόκ ρητορικές ασκήσεις», όπως λέει.

Δύο στοιχεία λοιπόν, η ζωντάνια κειμένων που δεν προέρχονται από την ανυπότακτη –ιδιότροπη την ονομάζει– έμπνευση αλλά από μια δέσμευση, αυτή της περίπτωσης και της παραγγελίας· ο σταθερός, προκαθορισμένος πυρήνας που επιτρέπει την εστίαση στη φόρμα ως περιεχόμενο. Και μια συλλογή πραγματικά ανοιχτή, αφού ο αναγνώστης μπορεί να τη χρησιμοποιήσει κατά βούληση. Μπορεί να διαβάσει τα κείμενα χωρίς καμία απολύτως σειρά, αναλόγως με τα

ενδιαφέροντά του ή απλώς το κέφι του. Να ξεκινήσει από τη μέγιστη αλλαγή παραδείγματος όσον αφορά την άσκηση διπλωματικής πολιτικής που εισηγείται η υπόθεση Wikileaks, με δεδομένη την επισφάλεια του Διαδικτύου. Και είτε να χαμογελάσει συνωμοτικά μαζί του για την επαναφορά από το παράθυρο της πραγματικής, φυσικής κρύπτης, είτε να εστιάσει στο χάκινγκ καθαυτό, τη φιλοσοφία και την εμβέλεια του. Να συνεχίσει με ακόμα λίγο Διαδίκτυο, στο οποίο καταλήγει ένας συμπυκνωμένος προβληματισμός για την έννοια του «θορύβου» στην επικοινωνία, με αφορμή τις «γλάστρες» στα πρωινάδικα, η ονομασία των οποίων στα ιταλικά, *velina*, σήμαινε και το φύλλο της φασιστικής λογοκρισίας – η οποία εστίαζε στην αποσιώπηση, σε αντίθεση με τη σύγχρονη επικοινωνία που εστιάζει στο θόρυβο ως συγκαάλυψη. Ένας προβληματισμός όχι μόνο επίκαιρος αλλά πραγματικά καίριος στην παρούσα ελληνική συγκυρία, αν σκεφτεί κανείς την απόφαση του Έκο: «Για όλ' αυτά που πρέπει να αποσιωπήσουμε οφείλουμε να μιλάμε ακατάσχετα». Σημειώνω την αναφορά στο Διαδίκτυο ως μέγιστο θόρυβο, την αναφορά στην ηθική του θορύβου που έχει δημιουργήσει η επικοινωνία του θορύβου και την υπέροχη κατάληξη: «Μόνο μες στη σιωπή λειτουργεί το μοναδικό και πραγματικά ισχυρό μέσο πληροφόρησης που είναι το μουρμουρητό». Ένα από τα μείζονα ηθικά προβλήματα είναι η επιστροφή στη σιωπή και ένα μείζον σημειωτικό πρόβλημα η μελέτη της.

Ο αναγνώστης μπορεί να «κλείσει» μια πρώτη περιήγηση στη συλλογή με την κατασκευή του άλλου ως εχθρού μέσα από την επικοινωνία και πάλι, διαγράφοντας δηλαδή έναν κύκλο από το τέλος στην αρχή του βιβλίου: ο Έκο περιγρά-

φει την αναγκαιότητα της ύπαρξης του εχθρού ως στοιχείου ταυτότητας αφενός αλλά και επαλήθευσης αξιακών συστημάτων αφετέρου, με μια σειρά εμβριθείς όσο και συχνά κωμικές στην υπερβολή τους αναφορές στον άλλο ανά την Ιστορία: στον εβραίο, τον Σαρακηνό, τον Ρώσο (Ρωσίδα για την ακρίβεια), τον Τζέιμς Μποντ, τον μαύρο απαραιτήτως, τον Τσιγγάνο, τον αιρετικό, τη μάγισσα και τον αντιφρονούντα. Ο Έκο δεν ξεκινά από βαρύγδουπες αναλύσεις, αλλά με τη συζήτησή του με έναν Πακιστανό ταξιτζή που ήθελε να μάθει ποιοι είναι οι εχθροί των Ιταλών και τη δική του αδυναμία να τους ορίσει. Καταλήγει έτσι ότι οι Ιταλοί δεν έχουν εξωτερικούς εχθρούς, αλλά ανέκαθεν τρώγονταν μεταξύ τους – ένα στοιχείο στο οποίο διαρκώς επανέρχεται στις συνεντεύξεις του και το οποίο συνδέεται με ενδιαφέροντα τρόπο, σε άλλα συμφραζόμενα εντελώς, με τον ισπανικό και τον ελληνικό εμφύλιο, το Νότο και την κρίση. Ανάλαφρα και μαζί ουσιαστικά δοσμένη η προβληματική της ετερότητας και της κατασκευής του εχθρού, αναφέρεται τόσο στη νέα παγκόσμια τάξη πραγμάτων μετά την 11η Σεπτεμβρίου όσο και στις μεταναστευτικές ροές που θα ορίσουν στο μέλλον πολλές παραμέτρους της δυτικής ζωής, μέσα από κείμενα που αναπόφευκτα γεννούν αν όχι το γέλιο, σίγουρα το χαμόγελο.

Η πλέον σημαντική ανοιχτότητα όμως δε στοιχειοθετείται από την αυτονόητη, υπό μία έννοια, αυτή ελευθερία στην ανάγνωση των εντελώς διαφορετικών κειμένων της συλλογής, η οποία συμπαραθέτει τον προβληματισμό περί ετερότητας στην αφηγηματολογία που γίνεται φιλοσοφία, τη θεωρία της επικοινωνίας στην ποικιλότροπη διερεύνηση της ουτοπίας, τους μεσαιωνικούς «θησαυρούς» στη γαστρονομική αναφορά

στη λογοτεχνία ή στα πρώιμα αναγνώσματα, αλλά από τους διαύλους προσέγγισης, αντίληψης, κατανόησης και χρησιμοποίησης εντέλει κάθε κειμένου καθαυτό ή της σειράς κειμένων στα οποία ο καθένας εστιάζει την προσοχή του.

Υπάρχει η εγκυκλοπαιδική προσέγγιση του κειμένου για το Gruppo 63, που συνίσταται στη λεπτομερή καταγραφή στοιχείων και αναφορών, στην αναζήτηση περισσότερων πληροφοριών, στη διεξοδική ανασύσταση της εποχής, των προσώπων, των εντύπων, που κάλλιστα μπορεί να οδηγήσει σε μια συγκριτική ιστορική προοπτική. Υπάρχει η επιλεκτική προσέγγιση, ο εντοπισμός συγγραφέων και κειμένων και η ανάγνωση των έργων τους. Υπάρχει η ιστορική προσέγγιση ως προσπάθεια ένταξης του αισθητικού στο ιστορικό, με στόχο τον καλύτερο φωτισμό του σήμερα. Υπάρχουν τόσες προσεγγίσεις όσοι και αναγνώστες.

Δεν παύουν όμως να υπάρχουν και οι κοινοί τόποι της σκέψης του Έκο: η λίστα, η ομορφιά και η ασχήμια, η ταυτότητα και η ετερότητα, η μαζική κουλτούρα –με τον υπεράνθρωπο να ξεκινά από τον κόμη Μοντεχρίστο, που κατά τον Έκο είναι ένα πολύ κακογραμμένο μυθιστόρημα, λόγου χάρη–, η ηλεκτρονική επικοινωνία και η μυθική υπόσταση των αντικειμένων του παρελθόντος, ειδικά των βιβλίων, η ουτοπία και τα χαμένα νησιά που αποδεικνύεται πως τον απασχολούν δεκαετίες ολόκληρες, οι φανταστικοί χάρτες και η φιλοσοφική-θεολογική αντιμετώπιση της άμβλωσης με βάση τις αντιλήψεις περί ψυχής, και δη αυτές του πανταχού παρόντα Ακινάτη, τα τέσσερα στοιχεία, και ειδικά η φλόγα στην ανθρώπινη διαδρομή. Υπάρχει μια ανοιχτή πρόσκληση σε έναν κόσμο γεμάτο βουή, χρώματα και μυρωδιές όλων

των ειδών, καθηλωμένο στα γράμματα, στις λέξεις, στο χαρτί, την οποία απευθύνει ο Έκο προς κάθε αναγνώστη που δεν τρομάζει από το βάρος της πολιτιστικής κληρονομιάς την οποία φέρει και παρουσιάζει με φυσικότητα και χιούμορ σε όλα ανεξαιρέτως τα κείμενά του. Υπάρχει πανταχού παρούσα η σημειωτική και πανίσχυρη η γλώσσα, στην οποία σε μια συνέντευξή του πρόσφατα συνόψισε ολόκληρη τη χώρα του. Και άπειροι δρόμοι ανοιχτοί συνάντησης των κειμένων του με άλλα κείμενα, άλλες ματιές, νέες αναγνώσεις.

Θα κλείσω αυτό το σύντομο σημείωμα, που ουδεμία φιλοδοξία παρουσίασης του Έκο έχει, απλώς καταθέτει τις σκόρπιες σκέψεις ακόμη ενός αναγνώστη, με μία αναφορά στο κείμενο «Η φλόγα είναι ωραία», που καταγράφει, όπως μπορεί να φανταστεί κανείς, την πορεία της φωτιάς στην ιστορία της ανθρωπότητας, παραπέμποντας αναπόδραστα και στον Μπασλάρ. Της φωτιάς που καίει, καταστρέφει, εξαγνίζει, μεταστοιχειώνει, εκπολιτίζει, φωτίζει, καταυγάζει. Της φωτιάς-λάμψης που γεννά τον κόσμο, όπως στον Πλωτίνο, στον οποίο αναφέρεται ο Έκο λέγοντας: «Η φωτιά είναι εκδήλωση του θείου ακριβώς επειδή, όλως παραδόξως, ο Ένας, από τον οποίο εκπορεύονται τα πάντα και για τον οποίο δεν μπορούμε να πούμε τίποτα, δεν κινείται, ούτε αναλώνεται σε μια πράξη δημιουργίας. Και μπορεί κανείς να διανοηθεί αυτόν τον Πρώτο μόνο σαν μια λάμψη που διαχέεται απ' αυτόν, όπως το φως που λάμπει γύρω από τον ήλιο και φωτίζεται πάντα με νέο τρόπο, ενώ αυτός μένει πάντα όπως είναι, χωρίς να αναλώνεται». Κι ενώ οι λάμπσεις καταυγάζουν λίγο παρακάτω τον δαντικό *Παράδεισο*, ο αναγνώστης είναι ελεύθερος να προσθέσει και τις δικές του εικόνες, σαν

αυτές του δικού μας Σολωμού, από τον Κρητικό, που έρχονται στο δικό μου νου:

[...]

όμως κοντά στην κορασιά, που μ' έσφιξε κι εχάρη,
εσειόνταν τ' ολοστρόγγυλο και λαγαρό φεγγάρι·
και ξετυλίζει ογλήγορα κάτι που εκείθε βγαίνει,
κι ομπρός μου ιδού που βρέθηκε μία φεγγαροντυμένη.
Έτρεμε το δροσάτο φως στη θεϊκιά θωριά της,
στα μάτια της τα ολόμαυρα και στα χρυσά μαλλιά της.

Εκοίταξε τ' αστέρια, κι εκείνα αναγαλλιάσαν,
και την αχτινοβόλησαν και δεν την εσκεπάσαν·
κι από το πέλαο, που πατεί χωρίς να το σουφρώνει,
κυπαρισσένιο ανάερα τ' ανάστημα σηκώνει,
κι ανεί τσ' αγκάλες μ' έρωτα και με ταπεινοσύνη,
κι έδειξε πάσαν ομορφιά και πάσαν καλοσύνη.
Τότε από φως μεσημερνό η νύχτα πλημμυρίζει,
κι η χτίσις έγινε ναός που ολούθε λαμπυρίζει.

Και από τη Φεγγαροντυμένη που μεταμορφώνει τον πολεμιστή Κρητικό σε ποιητή, ξαναγυρίζω στη φωτιά ως αίτιο της τέχνης, όταν ο Έκο περιγράφει «τυχαίες φωτιές, τεχνητές φωτιές και σωματικούς πυρετούς», μέσα από τους οποίους «η ιδέα δίνει μορφή στο άγαλμα» ή στο ποίημα, που οφείλει να μην είναι παρηγοριά, όπως έλεγε το Gruppo 63 κι ο ίδιος ο Έκο, αλλά πρόκληση.

Να 'μαστε πάλι στο κατώφλι μιας άλλης τεράστιας συζήτησης που δεν αφορά ούτε τη δεκαετία του '60 ούτε την

Ιταλία μόνο. Γιατί αυτό είναι το κύριο χαρακτηριστικό όλων των κειμένων του Έκο: καταργούν τα όρια του χώρου και του χρόνου, αφήνοντας τελικά να διαφανεί η μορφή του ιδανικού αναγνώστη ως μόνιμου αποδέκτη τους από τη μια και να αναδυθεί υπέρλαμπρη η μαγική δύναμη που τα συνέχει από την άλλη: η φαντασία που μόνη αυτή, εντέλει, οδηγεί στην πραγματική γνώση.

ΤΙΤΙΚΑ ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο πραγματικός τίτλος αυτής της συλλογής θα έπρεπε να είναι ο υπότιτλός της, δηλαδή «Περιστασιακά κείμενα». Αυτό που καθόρισε την τελική επιλογή ήταν απλώς η δικαιολογημένη ανησυχία του εκδότη ότι ένας τίτλος τόσο πομπωδώς μετριόφρων δε θα τραβούσε την προσοχή του αναγνώστη, ενώ ο τίτλος του πρώτου δοκιμίου προσφέρει κάποια κίνητρα για να προκαλέσει την περιέργεια.

Τι είναι ένα περιστασιακό κείμενο και ποια τα προτερήματά του; Κανονικά, ο συγγραφέας ούτε που σκεφτόταν ότι θα χρειαζόταν να ασχοληθεί μ' ένα συγκεκριμένο θέμα, αλλά κατέληξε εκεί ύστερα από την πρόσκληση σε μια σειρά συζητήσεων ή δοκιμίων με ορισμένο θέμα.

Το θέμα υποκίνησε το συγγραφέα και τον οδήγησε να συλλογιστεί σε κάτι που, υπό άλλες συνθήκες, θα είχε παραβλέψει – και συχνά ένα θέμα που μας υπαγορεύεται απ' έξω αποδεικνύεται πιο γόνιμο από ένα άλλο που γεννιέται μέσα μας από κάποια ιδιοτροπία.

Μία ακόμα αρετή του περιστασιακού κειμένου είναι ότι δε διεκδικεί την πρωτοτυπία με κάθε κόστος, αλλά αποσκοπεί περισσότερο να ψυχαγωγήσει τόσο αυτόν που μιλάει όσο και εκείνον που ακούει. Με λίγα λόγια, το περιστασιακό κείμενο είναι μια μπαρόκ ρητορική άσκηση, όπως όταν η Ρωζάνη επιβάλλει στον Κριστιάν (και μέσω αυτού στον Σιρανό) προκλήσεις του τύπου «μιλήστε μου για τον έρωτα».

Στο τέλος κάθε κειμένου (όλα της τελευταίας δεκαετίας) σημειώνω τις διάφορες ημερομηνίες και τις περιστάσεις, αλλά για να υπογραμμίσω ακριβώς το περιστασιακό τους, υπενθυμίζω ότι το *Απόλυτο και σχετικό* και *Η φλόγα είναι ωραία* διαβάστηκαν στο πλαίσιο αφιερωμάτων του φεστιβάλ La Milaneseiana, δηλαδή σε περιστάσεις με συγκεκριμένο θέμα, και μολονότι η ευκαιρία να μιλήσουμε για το απόλυτο εκείνα τα χρόνια που ξεσπούσε η πολεμική ενάντια στο σχετικισμό ήταν ενδιαφέρουσα, το θέμα της φωτιάς ήταν μια πολύ καλή δοκιμασία, διότι δε φανταζόμουν ποτέ ότι θα χρειαζόταν να ασχοληθώ (εν θερμώ) μ' αυτό το θέμα.

Τα έμβρυα εκτός Παραδείσου αντιστοιχούν σε μια διάλεξή μου που έγινε το 2008 στην Μπολόνια, σ' ένα συνέδριο για την ηθική των ερευνών, και στη συνέχεια συμπεριλήφθηκε στο βιβλίο *Etica della ricerca medica e identità culturale europea*¹ (Μπολόνια, CLUEB, 2009) με επιμέλεια του Φραντσέσκο Γκαλόφαρο. Το *Gruppo 63, σαράντα χρόνια μετά* άνοιξε ένα συνέδριο, πάντα στην Μπολόνια, το θέμα του οποίου καταδεικνύεται στον τίτλο μου.

Οι στοχασμοί για την ποιητική της υπερβολής του Ουγκό συνθέτουν τρεις διαφορετικές γραπτές και προφορικές παρεμβάσεις, ενώ το «ντιβερτιμέντο» για τη φανταστική αστρονομία παρουσιάστηκε αναίσχυντα σε δύο διαφορετικές εκδοχές, σε δύο διαφορετικά συνέδρια, ένα αστρονόμων κι ένα γεωγράφων.

Το *Θαυμάζοντας θησαυρούς* συμπυκνώνει ποικίλες πα-

1. Ηθική των ιατρικών ερευνών και ευρωπαϊκή πολιτιστική ταυτότητα. (Σ.τ.Μ.)

ρεμβάσεις στο εν λόγω θέμα, ενώ το *Ξινισμένες απολαύσεις* παρουσιάστηκε σε ένα συνέδριο για τον Πιέρο Καμπορέζι².

Το *Veline* και *σιωπή* παρουσιάστηκε σχεδόν εκ του προχείρου στο συνέδριο της Ιταλικής Ένωσης Σημειωτικής το 2009.

Τρία κείμενα είναι πραγματικά ντιβερτιμέντι που δημοσιεύτηκαν σε τρεις διαφορετικές χρονιές στο *Almanacco del bibliofilo*³ και αντλούν την έμπνευσή τους από τρία θέματα των συγκεκριμένων αλμανάκ, δηλαδή το «Αναζητώντας νέα νησιά της ουτοπίας» για το *Στη Ρώμη όπως οι Ρωμαίοι*· οι «Αισθηματικές περιπλανήσεις στα αναγνώσματα των άγουρων χρόνων» για το *Είμαι ο Εντμόν Νταντές!* και το «Καθυστερημένες κριτικές» για το *Ο Οδυσσέας μας έλειπε*. Στο *Almanacco del bibliofilo* 2011 δημοσιεύτηκε και το *Γιατί δε βρίσκεται ποτέ το νησί*, αλλά επαναλαμβάνει μια εισήγηση σ' ένα συνέδριο για τα νησιά που έγινε το 2010 στο Καρλοφόρτε.

Το *Σκέψεις για το WikiLeaks* είναι μια εκ νέου επεξεργασία δύο άρθρων που εμφανίστηκαν το ένα στη *Libération* (2 Δεκεμβρίου 2010) και το άλλο στο *Espresso* (31 Δεκεμβρίου 2010). Τέλος, για να φτάσουμε στο πρώτο κείμενο της συλλογής, το *Κατασκευάζοντας τον εχθρό*, αναγνώστηκε σε μία από τις συναντήσεις για τους κλασικούς που οργανώθηκαν στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνιας από τον Ιβάνο Ντιονίτζι. Τώρα, οι είκοσι αυτές σελίδες μου φαίνονται κάπως τσουρούτικες μετά την εξαιρετική ανάπτυξη του θέματος που έκανε

2. Ιταλός φιλόλογος (1926-1997), ιστορικός και ανθρωπολόγος. (Σ.τ.Μ.)

3. Το αλμανάκ του βιβλιόφιλου. (Σ.τ.Μ.)

ο Τζαν Αντόνιο Στέλα σε περισσότερες από τριακόσιες σελίδες στο *Negri, froci, giudei & co. L'eterna guerra contro l'altro*⁴ (Μιλάνο, Rizzoli, 2009), αλλά τι να κάνουμε, δε μου ήταν ευχάριστο να τις ρίξω στη λήθη, μιας και συνεχίζουμε αδιάκοπα να κατασκευάζουμε εχθρούς.

4. Νέγροι, αδελφές, εβραίοι & Σία. Ο αιώνιος πόλεμος εναντίον του άλλου. (Σ.τ.Μ.)

ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΕΧΘΡΟ

Πριν από χρόνια στη Νέα Υόρκη, πέτυχα έναν ταξιτζή με δυσπρόφερτο όνομα, που μου ξεκαθάρισε ότι ήταν Πακιστανός. Με ρώτησε από πού ήμουν και του είπα από την Ιταλία. Με ρώτησε πόσοι είμαστε και παραξεनेύτηκε που είμαστε τόσο λίγοι και που η γλώσσα μας δεν είναι τ' αγγλικά.

Τέλος, με ρώτησε ποιοι είναι οι εχθροί μας. Στο δικό μου «ορίστε;» μου εξήγησε υπομονετικά ότι ήθελε να μάθει με ποιους λαούς είμαστε σε αιώνιο πόλεμο εξαιτίας εδαφικών διεκδικήσεων, εθνικού μίσους, συνεχών παραβιάσεων των συνόρων κ.ο.κ. Του είπα ότι δεν έχουμε πόλεμο με κανέναν. Μου εξήγησε υπομονετικά ότι ήθελε να μάθει ποιοι είναι οι ιστορικοί εχθροί μας, αυτοί που μας σφάζουν και που τους σφάζουμε. Του επανέλαβα ότι δεν έχουμε κανέναν, ότι τον τελευταίο πόλεμο τον κάναμε πάνω από μισό αιώνα πριν και, μεταξύ άλλων, αρχίζοντάς τον με τη μία πλευρά και τελειώνοντάς τον με την άλλη.

Δεν έμεινε ικανοποιημένος. Πώς είναι δυνατόν να υπάρχει ένας λαός που δεν έχει εχθρούς; Κατέβηκα αφήνοντάς του δυο δολάρια πουρμπουάρ, ώστε να τον αποζημιώσω για το ράθυμο φιλειρηνισμό μας, κι έπειτα μου ήρθε στο μυαλό αυτό που έπρεπε να του απαντήσω, δηλαδή ότι δεν είναι αλήθεια πως οι Ιταλοί δεν έχουν εχθρούς. Δεν έχουν εξωτερικούς εχθρούς και, εν πάση περιπτώσει, δεν είναι ποτέ σε θέση να τους προσδιορίσουν επειδή βρίσκονται συνεχώς σε πόλεμο μεταξύ τους:

η Πίζα εναντίον της Λούκα, οι Γουέλφοι εναντίον των Γιβελίνων, οι βόρειοι εναντίον των νότιων, οι φασίστες εναντίον των παρτιζάνων, η Μαφία εναντίον του κράτους, η κυβέρνηση εναντίον της δικαιοσύνης – και κρίμα που εκείνη την εποχή δεν είχε συμβεί ακόμα η πτώση των δύο κυβερνήσεων του Πρόντι, αλλιώς θα μπορούσα να του εξηγήσω καλύτερα τι σημαίνει να χάνεις έναν πόλεμο από φίλια πυρά.

Ωστόσο, όταν αναλογίστηκα περισσότερο εκείνο το επεισόδιο, πείστηκα ότι μία από τις συμφορές της χώρας μας τα τελευταία εξήντα χρόνια είναι ακριβώς ότι δεν είχε πραγματικούς εχθρούς. Η ενότητα της Ιταλίας επιτεύχθηκε χάρη στην παρουσία των Αυστριακών ή, όπως ήθελε ο Μπέρκετ, του *αγκαθωτού, ενοχλητικού Γερμανού*: ο Μουσολίνι απόλαυσε τη λαϊκή συναίνεση παρακινώντας μας να πάρουμε εκδίκηση για την κολοβή νίκη, τις ταπεινώσεις που υποστήκαμε στο Ντογκάλι και στην Άντουα και τις εβραϊκές δημοπλουτοκρατίες που μας επέβαλαν τις απεχθείς κυρώσεις. Δείτε τι συνέβη στις Ηνωμένες Πολιτείες, όταν εξαφανίστηκε η Αυτοκρατορία του Κακού και διαλύθηκε ο μεγάλος σοβιετικός εχθρός. Κινδύνεψαν να χάσουν την ταυτότητά τους, ώσπου ο Μπιν Λάντεν, μην ξεχνώντας τις ευεργεσίες που είχε δεχτεί από τις ΗΠΑ εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης, πρόσφερε σπλαχνική χείρα βοηθείας και έδωσε στον Μπους την ευκαιρία να δημιουργήσει νέους εχθρούς, εδραιώνοντας και πάλι την εθνική ταυτότητα και την εξουσία του.

Το να έχουμε έναν εχθρό είναι σημαντικό όχι μόνο για να ορίσουμε την ταυτότητά μας, αλλά και για να προσφέρουμε στον εαυτό μας ένα εμπόδιο, βάσει του οποίου θα μετρούμε το δικό μας σύστημα αξιών και, αντιμετωπίζοντάς το, θα

δείχνουμε την αξία μας. Έτσι, αν δεν υπάρχει εχθρός, οφείλουμε να τον κατασκευάσουμε. Δείτε με πόση μεγαλόψυχη ευελιξία οι νεοναζί της Βερόνας ορίζουν ως εχθρό τους οποιονδήποτε δεν ανήκει στην ομάδα τους, προκειμένου να προσδιοριστούν ως ομάδα. Μα σ' αυτή την περίπτωση δε μας ενδιαφέρει τόσο το σχεδόν φυσικό φαινόμενο να εντοπίσουμε έναν εχθρό, όσο η διαδικασία της παραγωγής και της δαιμονοποίησής του.

Στους *Κατά Κατιλίνα λόγους* (II, 1-10), ο Κικέρων δε χρειαζόταν να σκιαγραφήσει την εικόνα του εχθρού, διότι είχε ήδη αποδείξεις για τη συνωμοσία του Κατιλίνα. Ωστόσο, τον κατασκευάζει όταν, στον δεύτερο λόγο του, σκιαγραφεί στους γερουσιαστές την εικόνα των φίλων του Κατιλίνα, ανακλώντας στον βασικό κατηγορούμενο την άλω της δικής τους ηθικής διαστροφής:

Υποκείμενα που ξημεροβραδιάζονται στα συμπόσια, που συνδέονται με ξετσίπωτες γυναίκες, που βουλιάζουν στο κρασί, με τις κοιλιές γεμάτες, τα κεφάλια στεφανωμένα με λουλούδια, πασαλειμμένοι πομάδες, χαύνοι από τις συνουσίες, ξερνούν λέγοντας ότι πρέπει να σφαγιαστούν οι έντιμοι πολίτες και να πυρποληθεί η πόλη [...] Τους έχετε μπροστά στα μάτια σας: χωρίς να ξεφεύγει ούτε μια τρίχα απ' τη θέση της, ξυρισμένοι ή με περιποιημένα γένια, με χιτώνες ως τον αστράγαλο και μακριά μανίκια, τυλιγμένοι με πέπλα και όχι με την τήβεννο... Αυτοί οι «νέοι», τόσο χαριτωμένοι και αβροί, έμαθαν όχι μόνο ν' αγαπούν και ν' αγαπιούνται, να χορεύουν και να τραγουδούν, αλλά και να κραδαίνουν μαχαίρια και να δίνουν δηλητήρια.

Η ηθικολογία του Κικέρωνα είναι ίδια με του Αυγουστίνου, που στιγματίζει τους ειδωλολάτρες επειδή, σε αντίθεση με τους χριστιανούς, συχνάζουν σε ιπποδρόμους, θέατρα, αμφιθέατρα και τελούν οργιαστικές γιορτές. Οι εχθροί είναι διαφορετικοί από μας και έχουν ήθη που δεν είναι τα δικά μας.

Ο κατεξοχήν διαφορετικός είναι ο ξένος. Ήδη στα ρωμαϊκά ανάγλυφα, οι βάρβαροι παρουσιάζονται γενειοφόροι και πλακουτσομύτηδες, ενώ ο ίδιος ο χαρακτηρισμός «βάρβαροι», ως γνωστόν, υπαινίσσεται ένα ελάττωμα της γλώσσας και συνεπώς της σκέψης.

Ωστόσο, ήδη από την αρχή κατασκευάζονται ως εχθροί όχι τόσο οι διαφορετικοί που μας απειλούν άμεσα (όπως στην περίπτωση των βαρβάρων), όσο εκείνοι που κάποιος έχει συμφέρον να παρουσιάσει σαν επικίνδυνους, ακόμα κι αν δε μας απειλούν άμεσα, έτσι ώστε να μην τονίζει η απειλή τη διαφορετικότητά τους, αλλά η ίδια η διαφορετικότητά τους να γίνεται ένδειξη απειλής.

Ας δούμε τι λέει ο Τάκιτος για τους εβραίους: «Γι' αυτούς είναι βέβηλο ό,τι είναι ιερό για μας και ό,τι είναι ρυπαρό για μας είναι γι' αυτούς θεμιτό» (γεγονός που μας θυμίζει την αγγλοσαξονική απέχθεια για τους Γάλλους που τρώνε βατράχια ή τη γερμανική απέχθεια για τους Ιταλούς που τρώνε πολύ σκόρδο). Οι εβραίοι είναι «παράξενοι» γιατί απέχουν από το χοιρινό, δε βάζουν μαγιά στο ψωμί, δε δουλεύουν την έβδομη μέρα, παντρεύονται μόνο αναμεταξύ τους, περιτέμνονται (προσέξτε) όχι επειδή το επιβάλλει η υγιεινή ή η θρησκεία, αλλά για «να επισφραγίσουν τη διαφορά τους», θάβουν τους νεκρούς και δεν τιμούν τους Καίσαρές μας. Άπαξ και αποδειχτεί πόσο διαφορετικά είναι ορισμένα πραγματικά έθιμά

τους (περιτομή, αργία του Σαββάτου), η διαφορά τονίζεται ακόμα περισσότερο εισάγοντας στο πορτρέτο ορισμένα έθιμα από τη σφαίρα του θρύλου (τιμούν το ομοίωμα ενός γαϊδάρου, περιφρονούν τους γονείς, τα παιδιά, τ' αδέρφια, την πατρίδα και τους θεούς).

Ο Πλίνιος δε βρίσκει σημαντικές κατηγορίες εναντίον των χριστιανών, μιας και είναι αναγκασμένος να παραδεχτεί ότι δε στρέφονται στο έγκλημα, αλλά θέλουν να κάνουν μόνο ενάρετες πράξεις. Τους καταδικάζει όμως σε θάνατο επειδή δε θυσιάζουν στον αυτοκράτορα και η επιμονή τους στην άρνηση ενός τόσο προφανούς και φυσικού πράγματος εδραιώνει τη διαφορετικότητά τους.

Στη συνέχεια, με την εξέλιξη των επαφών ανάμεσα στους λαούς, μια νέα μορφή εχθρού θα είναι όχι μόνο αυτός που βρίσκεται απ' έξω και δείχνει την ιδιοτυπία του από μακριά, αλλά κι εκείνος που βρίσκεται μέσα, ανάμεσά μας, σήμερα θα λέγαμε ο εξωκοινοτικός μετανάστης, αυτός που με κάποιο τρόπο συμπεριφέρεται διαφορετικά ή μιλά άσχημα τη γλώσσα μας, αυτός που στη σάτιρα του Γιουβενάλη είναι ο πονηρός απατεωνίσκος γραϊκύλος, ο ξετσίπωτος, ο έκλυτος, ο ικανός να ρίξει στο κρεβάτι ακόμα και τη γιαγιά του φίλου του.

Ξένος ανάμεσα σε όλους εξαιτίας του διαφορετικού του χρώματος είναι ο νέγρος. Στο λήμμα «Νέγρος» της *Encyclopaedia Britannica*, πρώτη αμερικανική έκδοση 1798, διαβά-ζουμε:

Στην επιδερμίδα των νέγων συναντούμε διάφορες αποχρώσεις· όλοι τους όμως διαφοροποιούνται από τους υπόλοιπους ανθρώπους στα χαρακτηριστικά του προσώπου. Στρώγγυλα

μάγουλα, ψηλά ζυγωματικά, ελαφρώς φουσκωτό μέτωπο, κοντή μύτη, φαρδιά και πλακουτσωτή, παχιά χείλη, μικρά αυτιά, η εξωτερική τους εμφάνιση χαρακτηρίζεται από την ασχήμια και τη δυσαρμονία. Οι νέγρες έχουν χαμηλούς γοφούς και χοντρούς γλουτούς που τις κάνουν να μοιάζουν με σέλες. Μοίρα αυτής της δύστυχης φυλής μοιάζουν να είναι τα μεγαλύτερα ελαττώματα: λέγεται ότι η οκνηρία, η προδοσία, η εκδίκηση, η σκληρότητα, η αναισχυντία, η κλοπή, το ψεύδος, η βλασφημία, η ακολασία, η ατιμία και ο αλκοολισμός έχουν σβήσει τις αρχές των φυσικών νόμων και έχουν κατασιγάσει τις τύψεις της συνείδησης. Είναι ξένοι προς κάθε συναίσθημα ευσπλαχνίας και αποτελούν ένα φρικτό παράδειγμα για το πώς διαφθείρεται ο άνθρωπος όταν αφήνεται στη μοίρα του.

Ο νέγρος είναι άσχημος. Ο εχθρός πρέπει να είναι άσχημος, διότι το ωραίο ταυτίζεται με το καλό (καλοκαγαθία) και ένας από τους βασικούς κανόνες του κάλλους είναι αυτό που στη συνέχεια ο Μεσαίωνας θα ονομάσει *integritas* (δηλαδή, το να έχεις όσα απαιτούνται για να είσαι ένας μέσος εκπρόσωπος του είδους, κι έτσι μεταξύ των ανθρώπων θεωρούνται άσχημοι εκείνοι που τους λείπει ένα μέλος, ένα μάτι, έχουν ανάστημα κατώτερο του μέσου ή «μη ανθρώπινο» χρώμα). Να λοιπόν που, από τον μονόφθαλμο γίγαντα Πολύφημο ως τον νάνο Μίμε, έχουμε αμέσως το πρότυπο της αναγνώρισης του εχθρού. Ο Πρίσκος ο Πανίτης, κατά τον 5ο μ.Χ. αιώνα, περιγράφει τον Αττίλα κοντό, με ευρύ θώρακα και μεγάλο κεφάλι, μάτια μικρά, γένια λεπτά και γκριζα, μύτη πλακουτσωτή και (χαρακτηριστικό γνώρισμα) σκούρα επιδερμίδα.

Το παράξενο όμως είναι ότι η όψη του Αττίλα μοιάζει πολύ με τη φυσιογνωμία του διαβόλου όπως τη βλέπει περισσότερο από πέντε αιώνες αργότερα ο Ροδόλφος ο Φαλακρός, μέτριος στο ανάστημα, με λεπτό λαιμό, κάτισχνη όψη, κατάρματα μάτια, μέτωπο γεμάτο ρυτίδες, πλακουτσωτή μύτη, πεταχτό στόμα, παχιά χείλη, στενό και σουβλερό πιγούνι, τραγίσιο γένι, τριχωτά και μυτερά αυτιά, όρθια κι αχτένιστα μαλλιά, σκυλίσια δόντια, μακρουλό κρανίο, πεταχτό στήθος, καμπούρα στην πλάτη (*Cronache*¹, V, 2).

Συναντώντας έναν άγνωστο ακόμα πολιτισμό, ο Λιουτπράνδος της Κρεμόνας, απεσταλμένος του αυτοκράτορα Όθωνα Α΄ το 968 στο Βυζάντιο, βρίσκει ότι οι Βυζαντινοί στερούνται *integritas* (*Relazione della ambasciata a Costantinopoli*)²:

Βρέθηκα μπροστά στον Νικηφόρο, ένα τερατώδες πλάσμα, έναν πυγμαίο με τεράστιο κεφάλι, που θυμίζει τυφλοπόντικα με τα μικρά του μάτια και τον ασκημίζει ακόμα περισσότερο μια κοντή, πλατιά, πυκνή και γκρίζα γενειάδα, έχει ανύπαρκτο λαιμό [...] σωστός Αιθίοπας στο χρώμα, «ένας άνθρωπος που δε θα ήθελα να συναντήσω μες στα μαύρα μεσάνυχτα», με κοιλιά τεράστια, ανύπαρκτο πισινό, μηρούς πολύ μακριούς για το μικρό του ανάστημα, γάμπες κοντές, έχει πλατυποδία και μια παμπάλαιη φορεσιά χωρικού, τόσο πολυφορεμένη, ώστε βρομούσε κι είχε χάσει το χρώμα της.

1. Χρονικά. (Σ.τ.Μ.)

2. Αναφορά της πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη. (Σ.τ.Μ.)

Βρομούσε. Ο εχθρός πάντα βρομάει και κάποιος Μπεριγιόν, στην αρχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1915), έγραψε το *La polychésie de la race allemande*³, όπου αποδεικνυε ότι ο μέσος Γερμανός παράγει περισσότερα περιττώματα από τον Γάλλο και με πιο δυσάρεστη μυρωδιά. Αν ο Βυζαντινός βρομούσε, βρομούσε και ο Σαρακηνός στο *Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem*⁴ του Φέλιξ Φάμπρι (15ος αιώνας):

Οι Σαρακηνοί αναδίδουν μιαν ανυπόφορη δυσωδία και μπόχα και γι' αυτό επιδίδονται σε πλύσεις διαφόρων ειδών· και καθώς εμείς δε βρομάμε, δεν τους πειράζει να πλενόμαστε μαζί τους. Αλλά δεν είναι το ίδιο επιεικείς και με τους εβραίους που βρομάνε ακόμα περισσότερο [...] Έτσι, οι βρομεροί Σαρακηνοί χαίρονται να βρίσκονται με ανθρώπους όπως εμείς που δε βρομάμε.

Βρομούσαν και οι Αυστριακοί του Τζούστι⁵. Θυμάστε το «Αχ, εξοχότατε, που μου κρατάτε μούτρα για κείνα τα φτηνά μου αστεία»;

Μπαίνω και βρίσκω πλήθος φανταρία,
όλοι απ' τα μέρη του βορρά,

3. Αυξημένη παραγωγή κοπράνων της γερμανικής φυλής. (Σ.τ.Μ.)

4. Μακρόχρονη περιήγηση στους Αγίους Τόπους, στην Αραβία και στην Αίγυπτο. (Σ.τ.Μ.)

5. Ποιητής από την Τοσκάνη (1809-1850) με ιδιαίτερα σατιρική και δηκτική πένα. (Σ.τ.Μ.)

τη Βοημία, ας πούμε, ή την Κροατία,
να στέκονται σαν τα παλούκια στη σειρά.

[...]

Έκανα πίσω, γιατί αυτό τ' ασκέρει,
πώς θα μπορούσα να το αρνηθώ,
ρίγη κι ανατριχίλες μού είχε φέρει,
μα εσάς σας σώζει το πόστο τ' αψηλό.
Ένωσα μπόχα, απαίσια δυσωδία,
με συχωρνάτε, μα λες και τα κεριά
ξίγκι ήτανε στην Τράπεζα την Αγία
και μέσα στου Κυρίου μας την εκκλησιά.

Ο Τσιγγάνος δεν μπορεί παρά να βρομάει, μιας και τρέφεται με ψοφίμια, όπως μας διδάσκει ο Λομπρόζο (*Ο εγκληματίας άνθρωπος*, 1876, 1, II) και στο *Από τη Ρωσία με αγάπη*, βρομάει η Ρόζα Κλεμπ, η εχθρός του Τζέιμς Μποντ, όχι μόνο Ρωσίδα και σοβιετική, αλλά και λεσβία από πάνω:

Η Τατιάνα άνοιξε την πόρτα και, ενώ στεκόταν όρθια με το βλέμμα στυλωμένο στη γυναίκα που καθόταν πίσω από ένα στρογγυλό τραπέζι, κάτω απ' το φως μιας κεντρικής απλίκας, θυμήθηκε ξαφνικά πού είχε ξανανιώσει αυτή τη μυρωδιά. Ήταν η μυρωδιά του μετρό της Μόσχας μια ζεστή βραδιά, ένα φτηνιάρικο άρωμα που απομιμούνταν τις ζωικές εκκρίσεις. Στη Ρωσία ο κόσμος κυριολεκτικά λούζεται στις κολόνιες, έχει δεν έχει κάνει μπάνιο, αλλά κυρίως όταν δεν έχει κάνει [...]

Η πόρτα της κρεβατοκάμαρας άνοιξε και «εκείνη η Κλεμπ» πρόβαλε στο κατώφλι [...] Φορούσε ένα διάφανο

νυχτικό από πορτοκαλί κρεπ-ντε-σιν [...] από ένα άνοιγμά του πρόβαλλε ένα ρυτιδιασμένο γόνατο, σαν κιτρινωπή καρύδα, σε μια πόζα μανεκέν [...] Η Ρόζα Κλεμπ είχε βγάλει τα γυαλιά της και είχε μπλαστρώσει το πρόσωπό της μ' ένα παχύ στρώμα μέικαπ και ρουζ. [...] Έπειτα χτύπησε ελαφρά τον καναπέ δίπλα της. «Σβήσε το πάνω φως, καλή μου. Ο διακόπτης είναι δίπλα στην πόρτα. Κι έπειτα έλα να καθίσεις κοντά μου. Πρέπει να γνωριστούμε καλύτερα».⁶

Τερατόμορφος και δύσοσμος είναι, τουλάχιστον στις αρχές του χριστιανισμού, ο εβραίος, μιας και πρότυπό του είναι ο Αντίχριστος, μέγιστος εχθρός όχι μόνο δικός μας αλλά και του Θεού:

Αυτά είναι τα χαρακτηριστικά του: το κεφάλι είναι σαν φλόγα ζωηρή, το δεξί του μάτι πλημμυρισμένο από αίμα, το αριστερό πράσινο σαν αιλουροειδούς, κι έχει δύο κόρες, τα βλέφαρά του είναι λευκά, το κάτω χείλος πλατύ, ο αριστερός μηρός αδύναμος, τα πόδια μεγάλα, ο δείκτης μακρύς και πεπλατυσμένος (*Testamento siriano di Nostro Signore Gesù Cristo*⁷, I, 4, 5ος αι.)

Ο Αντίχριστος θα γεννηθεί από το λαό των Ιουδαίων [...] από την ένωση ενός πατέρα και μιας μητέρας όπως όλοι οι άνθρωποι και όχι, όπως λένε, από μία παρθένο [...] Στην

6. Ian Fleming, *A 007, dalla Russia con amore* [Από τη Ρωσία με αγάπη], ιτ. μτφρ. Ενρίκο Τσικόνια, Μιλάνο, Garzanti, 1964.

7. Συριακή διαθήκη του Κυρίου μας Ιησού Χριστού. (Σ.τ.Μ.)

αρχή της σύλληψής του ο διάβολος θα εισχωρήσει στη μήτρα, θα τρέφεται χάρη στο διάβολο μες στην κοιλιά της μητέρας του και η δύναμη του διαβόλου θα είναι πάντα μαζί του. (Adso di Montier-en-Der, *Sulla nascita e i tempi dell'anticristo*⁸, 10ος αι.)

Θα έχει μάτια από φωτιά, αυτιά γαϊδάρου, μύτη και στόμα λιονταριού, γιατί θα στέλνει στους ανθρώπους τις παρανοϊκές πράξεις της πιο εγκληματικής φωτιάς και τις πιο επαισχυντες φωνές της αντίφασης, κάνοντάς τους ν' αρνηθούν τον Θεό, διαχέοντας στις αισθήσεις τους την πιο απαίσια δυσωδία, κατακερματίζοντας τους θεσμούς της Εκκλησίας με τον πιο άγριο πόθο· καγχάζοντας με έναν απαίσιο μορφασμό και δείχνοντας φρικιαστικά σιδερένια δόντια (Hildegard von Bingen, *Liber scivias*⁹, III, 1, 14, 12ος αι.)

Αφού ο Αντίχριστος θα προέλθει από το λαό των Ιουδαίων, το πρότυπο δεν μπορεί παρά ν' αντανakλά στην εικόνα του εβραίου, είτε πρόκειται για λαϊκό αντισημιτισμό, είτε για θεολογικό, είτε για τον αστικό αντισημιτισμό του δεκάτου ενάτου και του εικοστού αιώνα. Ας αρχίσουμε με το πρόσωπο:

Εν γένει, έχουν πρόσωπο πελιδνό, μύτη γρυπή, μάτια βαθουλωμένα, μέτωπο προτεταμένο και έντονα τονισμένους τους σφιγκτήρες μυς του στόματος [...] Επιπλέον, οι εβραίοι εί-

8. Για τη γέννηση και την εποχή του Αντίχριστου. (Σ.τ.Μ.)

9. Γνώρισε τις οδούς. (Σ.τ.Μ.)

ναι επιρρεπείς σε ασθένειες που δείχνουν φθορά του αίματος, όπως ήταν κάποτε η λέπρα και σήμερα το σκορβούτο, που είναι κάτι παρόμοιο, η χοιράδωση, οι αιμορραγίες [...] Λένε ότι οι εβραίοι αναδίνουν πάντα μιαν άσχημη οσμή [...] Άλλοι αποδίδουν το γεγονός στη συχνή χρήση λαχανικών με έντονη οσμή, όπως το κρεμμύδι και το σκόρδο [...] Άλλοι πάλι λένε ότι το κρέας της χήνας που τους αρέσει πολύ τους κάνει χλομούς και μελαγχολικούς, διότι περιέχει πολλά ακατέργαστα και ιξώδη σάκχαρα. (Baptiste-Henri Grégoire, *Essai sur la régénération physique, morale et politique des Juifs*¹⁰, 1788).

Αργότερα, ο Βάγκνερ θα περιπλέξει το πορτρέτο με φωνητικές και μιμητικές πλευρές:

Στην εξωτερική όψη του εβραίου υπάρχει κάτι παράξενο που κάνει τους ανθρώπους αυτής της εθνικότητας ιδιαίτερα αποκρουστικούς: δε θέλουμε να έχουμε καμία σχέση με ανθρώπους με τέτοια όψη [...] Είναι αδύνατο να φανταστούμε ότι μια προσωπικότητα της αρχαιότητας ή της σύγχρονης εποχής, ήρωας ή εραστής, μπορεί να εκπροσωπηθεί από έναν εβραίο, χωρίς να νιώσουμε άθελά μας πόσο αταίριαστη ή μάλλον πόσο γελοία είναι μια τέτοια εκπροσώπηση [...] Αυτό όμως που μας απωθεί πάνω απ' όλα είναι η ιδιαίτερη προφορά που χαρακτηρίζει τον τρόπο ομιλίας του εβραίου [...] Τα αυτιά μας προσβάλλονται ιδιαίτερα από τους οξείς, συριστικούς, διαπερα-

10. Δοκίμιο για τη φυσική, ηθική και πολιτική αναγέννηση των εβραίων. (Σ.τ.Μ.)

στικούς ήχους της γλώσσας τους. Οι εβραίοι χρησιμοποιούν τις λέξεις και την κατασκευή των φράσεων με τρόπο αντίθετο προς το πνεύμα της εθνικής μας γλώσσας [...] Ακούγοντάς τους, χωρίς να το θέλουμε, δίνουμε περισσότερη προσοχή στον τρόπο της ομιλίας τους παρά σ' αυτό που λένε. Ετούτο το σημείο έχει ιδιαίτερη σημασία προκειμένου να εξηγήσουμε την εντύπωση που μας προκαλείται κυρίως από τα μουσικά έργα των εβραίων. Ακούγοντας έναν εβραίο να μιλάει, ενοχλούμαστε παρά τη θέλησή μας από το γεγονός ότι βρίσκουμε το λόγο του να στερείται από κάθε πραγματικά ανθρώπινη έκφραση [...] Είναι φυσικό η έμφυτη στειρότητα της εβραϊκής φύσης, που μας είναι τόσο αντιπαθής, να βρίσκει τη μεγαλύτερη έκφρασή της στο τραγούδι, που είναι η πιο ζωηρή, η πιο αυθεντική εκδήλωση του ατομικού συναισθήματος. Θα μπορούσαμε ν' αναγνωρίσουμε στον εβραίο μια καλλιτεχνική τάση για οποιαδήποτε άλλη τέχνη εκτός απ' αυτήν του τραγουδιού, που μοιάζει να του την αρνείται η ίδια η φύση.¹¹

Ο Χίτλερ προχωρεί με μεγαλύτερη χάρη, σχεδόν στα όρια του φθόνου:

Η αμφίεση των νέων πρέπει να τίθεται στην υπηρεσία της εκπαίδευσης [...] Αν σήμερα η σωματική τελειότητα δεν έμπαινε σε δεύτερη μοίρα, υποκύπτοντας στην πρωτοκαθεδρία της μόδας, θα ήταν αδύνατο εκατοντάδες χιλιάδες κοπέλες

11. Richard Wagner, *L'ebraismo nella musica* [Ο εβραϊσμός στη μουσική] (1850), ιτ. μτφρ. ανωνύμου, Τζένοβα, Effepi-Quaderni.

να υποκύπτουν στους αποκρουστικούς εβραίους μπάσταρδους με τα στραβά πόδια.¹²

Από την όψη στα ήθη, και να σου ο εβραίος εχθρός που σκοτώνει τα παιδιά και πίνει το αίμα τους. Εμφανίζεται πολύ σύντομα, λόγου χάρη, στις *Ιστορίες του Καντέρμπουρι* του Τσόσερ, όπου γίνεται λόγος για ένα παιδί που θυμίζει τον άγιο Σιμονίνο του Τρέντο, το οποίο, ενώ περνάει από την εβραϊκή γειτονιά ψέλνοντας *O alma Redemptoris Mater*, το αρπάζουν, του κόβουν το λαιμό και το ρίχνουν σ' ένα πηγάδι.

Ο εβραίος που σκοτώνει τα παιδιά και πίνει το αίμα τους έχει μια πολύ περίπλοκη γενεαλογία, καθώς το ίδιο μοντέλο προϋπήρχε στο χριστιανισμό και στην κατασκευή του εσωτερικού εχθρού, του αιρετικού. Αρκεί ένα μόνο κείμενο:

Το βράδυ, όταν ανάβουν τα φώτα κι εμείς τιμούμε τα Πάθη, οδηγούν τις κοπέλες που έχουν μνήσει στις μυστικές τελετές τους σ' ένα σπίτι, σβήνουν τις λάμπες, γιατί δε θέλουν το φως να είναι μάρτυρας των αισχροτήτων που θα συμβούν, και ξεσπούν την ακολασία τους σε όποιαν τύχει, κι ας είναι αδελφή ή κόρη. Είναι μάλιστα βέβαιοι ότι κάνουν κάτι ευχάριστο στα δαιμόνια, αν παραβιάσουν τους θείους νόμους που απαγορεύουν τη συνουσία με τους ομοαίματους μας. Μόλις τελειώσει η τελετή, επιστρέφουν στο σπίτι τους και περιμένουν να περάσουν οι εννιά μήνες: όταν φτάσει η στιγμή να γεννηθούν τα ανίερα παιδιά ενός ανίερου σπέρ-

12. Adolf Hitler, *La mia battaglia [Ο αγών μου]*, ιτ. μτφρ. Άντζελο Τρέβες, Μιλάνο, Bompiani, 1934, 2, 2.

ματος, συγκεντρώνονται πάλι στον ίδιο χώρο. Τρεις μέρες μετά τη γέννα, παίρνουν τα δύστυχα παιδιά απ' τις μανάδες τους, χαράζουν με μια κοφτερή λάμα τα τρυφερά τους μέλη, μαζεύουν το αίμα που χύνεται σε κούπες, καίνε τα νεογέννητα όσο ακόμα ανασαίνουν και τα ρίχνουν στην πυρά. Μετά ανακατεύουν μες στις κούπες αίμα και στάχτες, φτιάχνοντας ένα φριχτό μείγμα, με το οποίο μαγαρίζουν τρόφιμα και ποτά, όπως αυτοί που ρίχνουν φαρμάκι στο υδρόμελι. Αυτή είναι η κοινωνία τους.¹³

13. Μιχαήλ Ψελλός, *Περί δαιμόνων*, [De operatione daemonum], 11ος αι., ιτ. μτφρ. Ουμπέρτο Αλμπίνι, Τζένοβα, ECIG, 1985.

Το κείμενο αυτό αποδίδεται στον Μιχαήλ Ψελλό, αν και είναι μάλλον ανακριβές. (Σ.τ.Μ.)

Ο πραγματικός τίτλος αυτής της συλλογής θα έπρεπε να είναι ο υπότιτλος της, δηλαδή «Περιστασιακά κείμενα». Αυτό που καθόρισε την τελική επιλογή ήταν απλώς η δικαιολογημένη ανησυχία του εκδότη ότι ένας τίτλος τόσο πομπωδώς μετριοφρων δε θα τραβούσε την προσοχή του αναγνώστη.

Τι είναι ένα περιστασιακό κείμενο και ποια τα προτερήματά του; Κανονικά, ο συγγραφέας ούτε που σκεφτόταν ότι θα χρειαζόταν να ασχοληθεί μ' ένα συγκεκριμένο θέμα, αλλά κατέληξε εκεί ύστερα από την πρόσκληση σε μια σειρά συζητήσεων ή δοκιμίων με ορισμένο περιεχόμενο. Αυτό τον οδήγησε να στοχαστεί πάνω σε κάτι που, υπό άλλες συνθήκες, θα είχε παραβλέψει – και συχνά ένα θέμα που μας υπαγορεύεται απ' έξω αποδεικνύεται πιο γόνιμο από ένα άλλο που γεννιέται μέσα μας από κάποια ιδιοτροπία.

Ιδού λοιπόν μια σειρά από περιστασιακά κείμενα σχετικά με το Απόλυτο, τους λόγους που μας ωθούν να κλαίμε για τη μοίρα της Άννας Καρένινα, τους θησαυρούς των καθηρικών ναών, τον Βικτόρ Ουγκό, την τύχη ή την ατυχία του Τζόις κατά την εποχή του φασισμού, την υπόθεση Wikileaks κ.ά. Η επιλογή του τίτλου του πρώτου κειμένου ως βασικού τίτλου του βιβλίου δεν είναι πάντως τυχαία, δεδομένου ότι Εχθροί πρέπει να εφευρίσκονται συνεχώς και να παρουσιάζονται με τρόπο απεχθή και τρομακτικό, προκειμένου να κρατιούνται «αιχμάλωτοι» οι λαοί.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.
ΤΑΤΟΙΟΥ 121, 144 52 ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΤΗΛ.: 210 28 04 800 • FAX: 210 28 19 550
www.psichogios.gr • e-mail: info@psychogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧ. ΣΗΣ. 09101